

CLAUDE MARKOVITS:

A GYARMATI INDIA: NACIONALIZMUS ÉS TÖRTÉNELEM

(*Annales.Économies Sociétés Civilisations*, 1982: 4. 648–669.)

Annak, hogy az indiai gondolatvilág a 19. században érintkezésbe került a Nyugattal, egyik legfőbb következménye a történettudományok felé irányuló új érdeklődés; ez, mint tudjuk, a klasszikus hagyományokban alig kapott helyet.¹ Az angol alapítású oktatási intézményekből kikerülő új értelmiségben már megvan az elődeikből hiányzó történelem-tudat. Persze a kapott oktatás szinte kizárólag az angol alkotmányos történelemre vonatkozik, de a fiatal, tanult indiaiak nem elégszenek meg vele s látókörüket igen hamar kiszélesítik, egyrészt az újkori európai történelem, másrészt az indiai történelem irányába. Pedig saját országuk történetírása terén a minket érdeklő időszakban (1870–1920) az indiaiak közreműködése – tudományos síkon – eléggé korlátozott. Indiában még nagyon kevés a hivatásos történész, s eltekintve az orientalistáktól, kiknek legkiválóbb képviselője R.G. Bhandarkar (1837–1925), nem igen van valóban jelentős munkát felmutató indiai tudós. Jól lehet már 1910-től tanulni lehetünk egy nacionalista történeti iskola kialakulásának, amely teljes kibontakozását 1920 után éri el, H.C. Raycsaudrahuri (Raychaudhuri), K.P. Dzsajasval (Jayaswal), R.K. Mukerdzsi (Mookerji) és H.C. Ojha nagy műveivel.² 1920 előtt a „tudományos” történetírás területét az európai, s főleg, de nem kizárólag angol tudósok uralják. India részéről a nem hivatásosok – politikusok és újságírók – játszották a főszerepet; náluk a történelem szorosan kapcsolódott a politikai harchoz. Ők rakták le a történelem nacionalista koncepciójának alapjait, tiitakozva az angol történeti iskola tételei ellen. Az iskolát James Mill (1773–1836) alapította és *History of British India* című, először 1817-ben kiadott munkája óriási visszhangot keltett.

Millnek, az East India Companynál később fontos tisztségviselői posztot betöltő Bentham tanítványának nem az volt a célja, hogy megírja India klasszikus értelemben vett történetét, hanem, hogy filozófiailag elemezze, meghatározza India helyét „a kultúra ranglétráján”,³ hogy megcáfolja az Angliában akkor tájt divatos „orientalizáló” nézeteket, s egy, az utilitarista filozófián alapuló radikális reform-programot javasoljon. Mill, aki soha

nem járt Indiában és főleg másodrendű szerzők munkáira támaszkodott, könyörtelen szigorúsággal bírálta az indiai kultúrát s a nagy klasszikus kultúrákhoz képest alsóbbrendűnek nyilvánította azt; véleménye mély nyomot hagyott az Indiával kapcsolatos angol gondolkodásmódban. Az indiai barbárság nyomát az önkényuralomban látta, beindítva ezzel a „ketli despotizmus” nagy ideológiai gépezetét:

„A hindu kormányforma szemléje során már láttuk, hogy az önkényuralmat legegyszerűbb és legkevésbé mesterséges formájában Hindusztánban hozták létre s erősítették meg az isteni hatalom törvényeivel. Azt is láttuk, hogy a nép kasztokra osztásával és az előítéletekkel, melyeket a brahminok gyűlöletes törekvései emeltek elválasztásukra, a hinduknál, egy lealacsonyító és ártalmas alárendeltségi rendszer alakult ki, s hogy az ilyen rendszerre jellemző hibák máshol ismeretlen mértékben fejlődtek ki náluk. És láttuk, hogy az emberiség egy részét valaha is eltipró és lealacsonyító babonáság leghatalmasabbikára, legrémítőbbikére felépült papi rendszer lelkeiket még elviselhetetlenebbül leigázta, mint testüket; röviden, hogy a hinduk az önkényuralom és a papság társítása révén az emberi faj testileg és lelkileg legelnyomottabb részéhez tartoztak.”⁴

Mill szerint India története az árják megérkezésétől az angol hódításig egyformán barbár önkényuralmak szakadatlan láncolata, s fölösleges jelentős változásokat keresni benne. Ha kronológiailag megkülönbözteti is a hindu és a mohamedán periódust, nem kevésbé szigorú a mohamedánok, mint a hinduk iránt, s vádolja a brit hódítókat, hogy túl könnyen alkalmazkodtak a meglévő zsarnokság formájához. Mill filozófiai radikalizmusa nyíltan szembekerül az orientalista áramlattal, melyet olyan, az indiai civilizáció iránt mély rokonszenvet érző nagy tudósok képviseltek, mint Sir William Jones (1746–1794),⁵ vagy James Prinsep (1799–1840). Elmondhatjuk, hogy Mill History-jának megjelenése az angol orientalista iskola hanyatlását jelzi; még annak legkiválóbb képviselője, Hayman Wilson (1786–1860) sem merte megcáfolni Millt; beírta azzal, hogy csupán művének 1848-i kiadásához fűzött félnék tiltakozásokkal tarkított kommentárt.

Mill műve az egész 19. század során jelentősen befolyásolta az India civilizációjával és történelmével kapcsolatos angol koncepciót. Még Bombay egykori kormányzója, a Millnél higgadtabb, az indiai ügyeket nála jobban ismerő Montstuart Elphinstone (1779–1859) *History of Hindu and Muhammedan India* című művének 1844-i megjelenése sem tudta megváltoztatni azt az India-képet, melyet Mill erőltetett honfitársaira. Meg kel-

lett várni Vincent Smith (1848–1920) *Early History of India* című művének 1904-i megjelenését, hogy az India történetével kapcsolatos angol koncepció némi változásáról beszélhessünk. És valóban, – Smith,⁶ fenntartva Mill általános felfogását az indiai civilizációnak a görögökhöz viszonyított alsóbbrendűségéről, felismeri az indiai történelem egyes korszakai, főleg a Gupta-kor, és egyes személyek, mint Asoka vagy Akbar nagyságát.

Főleg az angol történetírás ezen uralkodó irányzatának reakciójaként alakult ki az indiai történetírás egy nacionalista koncepciója, melynek haladó mivoltát és a politikai küzdelemmel való kapcsolatát most vizsgálni fogjuk. Mi volt a történetírás szerepe a nacionalista ideológia kialakulásában? Hogy használták fel a történelmet a politikában? Egy vagy több nacionalista történelem-koncepcióról beszélhetünk-e? Ezek a főbb kérdések, melyekre igyekszünk majd válaszolni. E célból a Gandhi előtti kor főbb nacionalista ideológusainak és politikusainak egyes írásaihoz fordulunk majd, egy elég korlátozott corpushoz, mely azonban jól tükrözi a nacionalista gondolat különböző irányzatait. Leszögezem azt is, hogy kizárólag a leírások együttese érdekel, s általában nem fogok azzal foglalkozni, hogy összevessem őket a történelemkutatás jelenlegi állapotával.

A történelem nacionalista koncepciójának kidolgozása

A folyamat eredete az 1870-es évekre vezethető vissza, s 1920 körül többé-kevésbé befejezettek tekinthető. Mintegy ötven évnyi eltolódás van tehát India szellemi ébredésének mozgalmához viszonyítva; ez az 1820-as években kezdődött Bengáliában és reneszánsz néven ismeretes.⁷ Valójában e mozgalomnak a kereszténység által befolyásolt kezdeményezői, mint például a nagy Rammohun Roy (1772–1833) többet foglalkoztak a vallással, mint a történelemmel. Mill *History*-jének megjelenése nagy izgalmat keltett Kalkutta értelmiségi köreiből (a Hindu College egy fiatal diákja, Kashi Prasad Ghose 1928-ban még cáfolatot is írt Millről),⁸ de nem volt folytatása. Az indiai reformerek széles körei elfogadták Mill koncepcióját és az 1860-as években egyikük, a Lokahitawadi írói néven ismert marathi publicista, Gopal Hari Deshmukh (1823–1892) írásai még nagy mértékben visszhangozzák azt. Csak az 1870-es években körvonalazódik bizonyos reakció, például a marathi pamfletíró, Csiplunkar (Chiplunkar, 1850–1882) íásaiban, melyekben hevesen támadja Lokahitawadi nyugatos téziseit, főként pedig a nagy bengáli írónál, Bankimcsandra Csatter-

dzsínél (Bankimcandra Chatterjee, 1838–1894). Ez utóbbi Banga Darsan című lapjával és számos írásával, különösképpen regényeivel nagy hatást gyakorolt. Bankimcsandra az első, aki hangsúlyozza a történelem fontosságát az indiai nacionalizmus fejlődése szempontjából. Keresve India politikai leigázottságának okait, arra a megállapításra jutott, hogy mindez az indiaiak „gyenge”, „elpuhult” jellegének köszönhető; nincs bennük semmi nemzeti büszkeség, mivel ez a hiányosság összefügg egy valódi nemzeti történelem hiányával:

„Nincs hindu történelem. Ki dicsérje nemes tulajdonságainkat, ha mi magunk nem dicsérjük? Az élet egyik törvénye, hogy az az ember, aki nem igyekszik tudatni nagyságát, kortársai szemében jelentéktelen marad. Egy nemzet dicsőségét megénekelte-e valaha is másik nemzet? A rómaiak kiválóságának bizonyítéka az általuk írt történetekben található, a görögök hősiességéről a görög művek tanúskodnak. A mohamedánok harci vitézségének fogalma kizárólag saját elbeszéléseiken alapul. A hinduknak csupán azért nincsenek ilyen erényeik, mert hőstetteikről nem hagytak írásos nyomot.”⁹

Bankimcsandra az európai nacionalizmusok példáján elgondolkodva érzékeli a nemzeti hagyományoknak a nacionalizmus felépítésében játszott döntő szerepét. Miután megállapította, hogy ilyen hagyomány Indiában nincs, felszólítja honfitársait: hozzák azt létre teljes egészében. De ha regényeiben történelmi anyagokat használ is fel,¹⁰ nem beszélhetünk valódi történelmi regényről, még kevésbé történetírásról. Ki kell emelni Bankimcsandra látásmódjának korlátait: középpontjában mindvégig a „kis haza”, Bengália áll, s szigorúan hindu, sőt elég szenvedélyesen mohamedánellenes szemléletű. Az író érdeme marad viszont, hogy felhívta honfitársai figyelmét a történelem fontosságára.

De a politikai küzdelem és történelem-koncepció közötti kapcsolat a politikai aktivitásnak az 1870-es években végbemenő erősödése és néhány társaság alapítása ellenére sem volt mindig nyilvánvaló. Jellemző, hogy a bengáli ügyvéd, Surendranath Bannardzsi (Banerjea, 1848–1925), aki 1876-ban megalapította a kalkuttai Indian Associationt s 1885-ben a kongresszuspárt egyik első vezére lesz, 1880-ban még szükségesnek tartja felhívni a művelt közönség figyelmét az indiai történelem tanulmányozásának fontosságára. A *The Study of Indian History*-ban¹¹ valóságos programot ad a nacionalista történetírásnak, s egész sor állítást és érvet sorakoztat fel, melyekhez a későbbi szerzők gyakran visszatérnek. Bannardzsi előbb rosszállását fejezi ki az indiai történetkutatás fejletlensége miatt,

összevetve azt a többi, tudományos és irodalmi vonalon elért magas színvonalal, majd hangsúlyozza az említett kutatások fontosságát:

„Saját hazánk történelmének tanulmányozása frappánsan illusztrálja azt a nagy igazságot, hogy bármekkora legyen is a nyomor és megáláztatás, melybe zuhantunk, ez a körülmények egész láncolatának eredménye, s e láncolat minden szakasza megmagyarázható: nem a sors vaskeze sújtott le ránk, nem példátlan balsors szerencsétlen áldozatai vagyunk, s ha igaz, hogy teljes egészében a körülmények uralkodtak életünk felett, megtehettük volna, ha vállalkozunk rá, hogy részlegesen mi uralkodjunk a körülmények felett, s így megváltoztathattuk volna India, s talán az egész világ arculatát. Ez a bizonyosság reménykedéssel kell eltöltsön bennünket, lelkesedést kell keltenie és ösztökélnie kell azokat a nemes hazafias erőfeszítéseket, melyek kialakulóban vannak körülöttünk, s melyek – remélem – még nagyobb lendületet fognak venni.”¹²

Ezután két évrre támaszkodva fájolja az egyik komoly kifogást, mely az indiai történelem kutatásával kapcsolatban felmerült: az írásos történelmi emlékek hiányát az ókori Indiában. Az egyik érv általános jellegű: nem valószínű, hogy pont a történelem lett volna a régiek által elhanyagolt, egyetlen tudományág; a másik éppen a meglévő forrásokra vonatkozik, legyenek azok akár nem-hinduk, mint a mohamedán Abu Faz krónikái, vagy a kínai utazó, Hüan Csang tudósításai, akár leíratlanok, mint Csand bárdikus költeményei.¹³ Szerinte ezek a források szükségszerűen hindu írásos dokumentumokból erednek, melyek azonban elvesztek. Elveszésüket a politikai zavarokkal magyarázza, s arra a következtetésre jut, hogy valószínűleg létezett egy történelmi jellegű indiai irodalom, mely nem jutott el hozzánk. Hangsúlyozza egyébként: még ha feltételeznénk is, hogy a régiek nem foglalkoztak a történelem tanulmányozásával, a maiak számára ez parancsoló szükségszerűség. „A múltat – írja – tanulmányozni kell, még mielőtt beteljesednék India újjászületésének műve.”¹⁴ Hozzáteszi, hogy egy ilyen tanulmány a brit uralom jellegének és hatásainak jobb megértéséhez is szükséges, s ez arra készíti, hogy vitába szálljon az angol történészekkel Brit-India történetének egyes eseményeit illetően.

Miután hangsúlyozta az indiai történelem tanulmányozásának „objektív” előnyeit a jelenkori politikai helyzet jobb megértése szempontjából, rátér arra, amit „szubjektív” előnynek nevez, azaz a hazafias lelkesedés ösztönzésére: „Kérdem én – kiált fel – melyik hindu hazafiassága nem lobog fel, melyik hindu önbecsülése nem nő, ha hazája múltjának történetét szemléli? Mert a mi múltunk nagyon dicsőséges.”¹⁵ Ezt a régi

dicsőséget tanúsítják őseink katonai és tudományos, főleg pedig erkölcsi téren elért sikerei, ahol Buddha, ez a „nagy hindu” tündököl.¹⁶ Emlékezetünkbe idézi az erkölcsi nagyság eposzokból merített egyéb példáit is és felszólítja az indiaiakat: egyesüljenek az ókori India nagy szellemeivel, hozzáfűzve, hogy „egy ilyen egyesülés különösen értékessé válik a kormányzati elnyomás, a tétlenség és a politikai pangás mostani időszakában, amikor a jövő oly sötétnek mutatkozik.”¹⁷ Az elmúlt nagyság emléke nem csak az indiaiak vigasza, de ennek köszönhető az európai elit rokonszenve is India törekvései iránt. Bannardzsi felszólítja honfitársait, hogy ismerjék fel őseik – ha nem is szellemi, de legalább erkölcsi – nagyságát, s végezetül arra ösztönzi őket, hogy példájukból merítsenek erőt hazájuk halaszt-hatatlan erkölcsi újjáélesztésének megkezdéséhez.

Bankimcsandrának a teljes történelem megteremtésére vonatkozó, szinte kétségbeesett felhívásával összevetve Surendranath Bannardzsi szövege bizonyos magabiztonsságról tanúskodik. A nyugati képzettségű szellemi elit büszkesége tükröződik benne, olyan elité, mely a Nyugat saját fegyverét készül ellene fordítani. Ez az új bizakodás bizonyára összefüggésben áll az orientalizmus Max Mueller (1823–1900) munkáival jelentkező 1870-es európai megújulásával. Külön kiemelkedik e szövegben India dicsőséges múltjának nyílt igenlése, ami – úgy látszik – végleges szakítást jelez Mill nézeteivel. De azért Bannardzsinak az ókori Indiáról rajzolt, nagyon idealizált képe rendkívül homályos marad, s főleg a politikai rendszer kérdése marad teljesen homályban. A történelmi tudat a nemzeti tudat nélkülözhetetlen összetevőjének számít, de a politika elméleti szintjén a múlt és az adott időpont politikai követelményei közötti kapcsolat alig van megalapozva.

Az első nacionalisták, különösen legnagyobbikuk, Gokhale (1866–1915) politikai elgondolását valójában túlságosan urálják az univerzalista liberális mintaképek ahhoz, hogy a nemzeti történelemben gyökerező, specifikusan indiai politikai hagyományok nagy helyet kaphassanak. Maga Gokhale általában az angol alkotmányos történelemből meríti a történelmi utalásokat. Ha futólag átnézzük az indiai parlament 1885 és 1905 közötti évi üléseinek elnöki üzeneteit, láthatjuk, hogy rendkívül ritkán fordulnak elő bennük utalások az indiai történelemre. A 19. század végén Bal Gangadhar Tilakkal (1856–1920) mégis megindul egy antiliberális reakció és 1907-ben szakadáshoz vezet a parlamentben a liberalizmushoz hű mérsékelték és az angolellenesebb, erősen a hindu újjáébredés nyomait viselő szélsőségesek között. Az indiai történelem nagy helyet kap az extrémis-

ták politikai beszédeiben. 1904-ben a *The Message of Indian History*¹⁸ címet viselő szövegben a szélsőséges párt egyik vezére, Bipin Csandra Pal (1858–1932) Surendranath Bannardzsi huszonöt évvel ezelőtt elhangzott szavaira reagálva azt állítja, hogy „az indiai nép újjáéledéséhez szükség van az indiai történelem helyes koncepciójára.”¹⁹ „Az utolsó ötven év során az indiai értelmiség gondolkodásában is uralkodó, európai eredetű mítoszok egyike – folytatja – azt állítja, hogy a mohamedán betörések előtt Indiának semmi e néven nevezhető történelme nem volt.”²⁰ Világos a Millre és az általa befolyásolt liberálisokra való célzás. Következik Bannardzsi érvelésének felújítása a történelmi tanulmányok hiányáról a régi Indiában; ez, úgy látszik kezdett közhellyé válni. Bipin Csandra Pal szavaira reagál három év múlva a forradalmár Veer Savarkar (1883–1966), aki a *The Indian War of Independence*²¹ című, a szipoj-lázadásról szóló könyve előszavában így ír: „Nincs jövője annak a nemzetnek, mely múltjának nincs tudatában.”²² Ezeknek az extremista politikusoknak és pamfletíróknak köszönhető, hogy az indiai történelem egy bizonyos koncepciója, mely nagyon különbözik az angol történetírókéétól, még annak Vincent Smith által adott, viszonylag enyhített formájától is, egyre inkább a nacionalista politikai kultúra szerves alkotórészévé kezd válni.

Az ókori India egyetlen ismert politikai értekezésének, az általában Kautilyának, Csandragupta Maurya miniszterének tulajdonított, bár vitatott keletű Arthacástrának 1905-ös felfedezése új érveket ad a sajátosan indiai politikai hagyományokat kereső nacionalistáknak.²³ Az Arthacástra szolgált alapul K.P. Dzsayesval (Jayaswal, 1871–1937) történésznek a *kal-kuttai Modern Review*-ben közölt, nagy visszhangot keltő cikksorozatában²⁴ a régi hindu politikai rendszer rekonstrukciójához.

1910-től egységes kép terjed el India történetéről, melyet sztereotípiáival együtt viszontláthatunk különböző, általában a nacionalista mozgalom szélsőséges áramlatához tartozó szerzők írásaiban. 1915-ben az ír teozofista, Annie Besant (1847–1933), aki Tilakkal együtt alapítója volt a Home Rule League-nek, a *Bird's View of India's Past*²⁵ címmel kis pamfletet ad ki, s ebben kifejti India történetének általános vázlatát, elég hasonlót ahhoz, mely a száműzött punjabi forradalmár, Lala Lajpat Rai (1865–1928) *Young India*²⁶ című, 1916-ban kiadott munkájában szerepel. 1920-ban egy madrasi parlamenti pártvezér, C. Vidzsayaghavacsariar (C. Vijayaraghavachariar, 1852–1944) a parlament évi ülésén elmondott elnöki üzenetében olyan nagyszabású képet fest India történetéről, melyben megtaláljuk ugyanezeket a nagy alapeszméket. Megjegyzendő: ez

az első alkalom, hogy a parlamentben egy elnöki üzenet ilyen történelmi expozét tartalmaz. Ez valóban annak a jele, hogy 1920 körül India történetének bizonyos képe a nacionalista körökben az extremisták és a mérsékelték közötti, egyébként már tűnőfélben lévő szakadások ellenére is általánosan elfogadott, s hogy a nacionalista hitvallás alapvető elemévé vált.

A nacionalista történetírás fő témái

A nacionalista szerzők, jobban törekedvén politikai hatásra, mint tudományos pontosságra, az indiai történelemmel kapcsolatos meglátásaikat igyekeztek egyszerű, sőt primitív, de a három leglényegesebb témát teljesen feltáró formában bemutatni.

Az első az indiai civilizáció ősiségének, következképpn kiválóságának témája, reakcióként Mill és követői lenéző értékelésére. Noha India kultúráját még nem ismerjük, minden szerző kitar egy ahhoz fogható ókori indiai kultúra mellett, amelynek az az eposzok szövegének tükrében mutatkozik. Annie Besant²⁷ például ötezer éves történelemről beszél, melyhez viszonyítva a brit uralom százötven éve viszonylag jelentéktelen bonyodalomnak tűnik. Az időpontok tekintetében óvatosabb Lajpat Rai így ír: „Amit hitelesen állíthatunk, az annyi, hogy Indiának évszázadokkal Krisztus születése előtt bámulatos kultúrája, csodálatos irodalma, jól szervezett társadalma volt...”²⁸ A régiségre és a kiválóságra vonatkozó témák mellett előtérbe kerül a kultúra eredetisége is. A születő nacionalizmus egyik legkitűnőbb képviselője, K.T. Telang (1850–1893), bombayi bíró és kiváló szankszkrit tudós különböző európai tudósokkal polemizál a Bhagavad Gitā eredetiségéről (melyben egyikük keresztény hatásokat vélt felfedezni), és a Rāmāyanáéről (melyről egy másik azt állította, hogy Homérosz hatása ismerhető fel benne).²⁹ Lajpat Rai igyekszik a megfelelő helyre visszatenni Nagy Sándor indiai hódításait,³⁰ melyeknek Vincent Smith túlzott jelentőséget tulajdonított, míg Surendranath Bannardzsi kiemeli a biddhuzmus születésének indiai és hindú összefüggéseit, melyeket későbbi fejlődése kezdett elfeledtetni.³¹ Alapjában véve itt olyan típusú reakcióról van szó, mely minden születő nacionalizmusban közös, és a távoli múltba vezető aranykor újrateremtése Indiában talán valamivel kevésbé mesterkélts fáradozás, mint más országok esetében.³²

A nacionalista történelem másik fő témája a kontinuitás. Nem volt könnyű vállalkozás ennek megállapítására törekedni, mégis számos nacionalista szerző próbálkozott vele dicséretes bátorsággal és kitartással. Való-

ban nem elég kijelenteni, hogy Indiának dicsőséges, távoli múltja volt – ezt még egy Vincent Smith is hajlandó volt elismerni –, meg kellett mutatni, hogy maradt is belőle valami az angol hódítás előtt. Bár a nacionalista szerzők általában elfogadták egy bizonyos fokú hanyatlás létezését, azon voltak, hogy mérsékeljék annak súlyosságát, igyekeztek megállapítani valamiféle minimális kontinuitást az aranykor és az angolok megérkezését közvetlenül megelőző periódus között, áthaladva a hindu és a mohamedán korszakon, mivel ezek a nagy kronológiai felosztások nem voltak kérdések. A kontinuitást a nagy politikai és gazdasági rendszerek elemzése kapcsán próbálták kimutatni, acélból, hogy világosabban feltüntethessék a gyökeres törést, melyet a brit uralom létrejötte jelentett.

Politikai téren a nacionalista szerzők arra törekedtek, hogy valami jellegzetesen indiai politikai hagyományt fedezzenek fel, mely túlélhette a történelem viszontagságait és a szüntelen dinasztia változásokat. Bipin Csandra Palnál találjuk meg e hagyomány legjobb meghatározását:

„(A hinduk) társadalmi és polgári életét, valamint intézményeit attól a perctől kezdve, hogy megjelentek a történelem színpadán, mindig bizonyos magasabbrendű alkotmányos szabadság szabályozta. A hindu kormányzati rendszerek – abban az időben, amikor a hinduknak megvolt a saját kormányzatuk – semmilyen katonai vagy önkényuralmi jellege nem volt; az uralkodó akarata a nép számára nem bírt törvényerővel; fejlett alkotmányos jellegű monarchiájuk volt, melyben a végrehajtó és törvényhozó funkció szétválasztása – ami az alkotmányos szabadság lényege – kezdettől fogva tökéletesen megvalósult. A király volt az állam feje, a végrehajtó hatalom birtokosa, míg a brahminok tanácsáé volt más, a népet képviselő tanácsok támogatása mellett, a törvényhozó hatalom. Lényegénél fogva teokratikus jellege megvédte a hindu politikai rendszert a király és a nép közötti konfliktusoktól, melyeken keresztül az alkotmányos szabadság a legtöbb nyugati államban felépült. És a hinduk – még mikor elvesztették is az állam feletti uralmat – megtartották az alkotmányos szellemet falusi és kaszt-szervezeteikben.”³³

Hozzáteszi, hogy ha Indiában nem is beszélhetünk demokratikus hagyományokról, de nem találunk náluk autokratikus hagyományokat sem, hanem egy alkotmányos kormányzat által enyhített patriarkális rendszert. Ez a szöveg természetesen egyenes támadás Mill és a keleti despotizmus bajnokai ellen. Megjegyzendő, hogy az alkotmányos monarchia általa kialakított elméletét az arthacastra nem befolyásolhatta, mivel ezt a traktátumot csak egy évvel később fedezték fel. Valószínű, hogy a királyságnak

Louis Dumont³⁴ által csodálatosan elemzett „szerződéses” elméletére hivatkozó Digha Nikaya egy buddhista szövegét vette alapul.

Itt egy kissé eltérünk a tárgytól, hogy felhívjuk a figyelmet erre a kifejezésre: „a hindu politikai rendszer alapvetően teokratikus jellegű”. Ezt állítva Bipin Candra Pal más szerzőkkel együtt figyelmen kívül hagyja a hindu királyságnak azt a fő jellemvonását, melyet Louis Dumont erősen kihangsúlyozott:³⁵ a királyi funkció korai szekularizációját, a politikai és vallási feladatkörök (inkább, mint a végrehajtó és törvényhozó funkciók) szétválasztását. Nem veszi tudomásul ezt az alapvető ténytet, mely pedig, mint Louis Dumont írja, „nagy mértékben kielégíthette volna a hagyományaik világi és politikai aspektusait hajszólo indiai hazafiakat”.

K.P. Dzsayasvalnak (Jayaswal) az arthacāstra által ihletett munkái nyomán számos nacionalista szerző tért vissza a hindu alkotmányos monarchiának ehhez az elméletéhez. Egyesek azt igyekeztek kimutatni, hogy ez a forma még a mohamedán uralom idején is fennmaradt. A parlament 35. ülésén mondott beszédében C. Vidzsayaraghavacsariar (Vijayaraghavachariar) kijelenti, hogy „a régi hindu politikai koncepció nagy mértékben azonos volt az arabokéval, legalább is abban a lényeges pontban, hogy a politikai felségjog a népé.”³⁶ Maga B.C. Pal hangsúlyozza, hogy „az emberek még a mohamedán uralom legsötétebb napjaiban is, amikor a nábob vagy a padisan abszolút hatalmat gyakorolt a fővárosban, tovább folytatták saját ügyeik intézését, a maguk módján, az öregek tanácsa és a pancsajátusok keretében és sokkal nagyobb hatalmat és szabadságot élveztek, mint amennyit az angolok által bevezetett, sokat magasztalt helyi népképviselői kormányzat uralma alatt engedélyeztek nekik.”³⁷ Ezt a kérdést Lajpat Rai³⁸ fejtette ki, az utóbbira nem túl hízegő párhuzamot vonva a mohamedán és az angol uralom között; a szerző szerint a mohamedán uralmat a hinduk elleni társadalmi és politikai diszkrimináció hiánya, a nép fegyverviselési jogának meghagyása (ez a nép „elférfiatlanodása” ellen tiltakozó nacionalisták egyik fő követelése), a hazai gazdasági érdekek tiszteletben tartása jellemezte. A mohamedán korszaknak ettől a nem kimondottan mohamedán-párti érzelmeiről ismert szerzőtől elég váratlan dicsérete azt a célt szolgálja, hogy úgy állítsa be a brit uralmat, mint teljes szakítást az előzőekkel. Az angolokat tehát egyrészt a hagyományos politikai intézmények lerombolásával és azok valóban despotikus intézmények által történt helyettesítésével vádolja (Mill érvelésének visszafordítása), másrészt egy gazdag ország elszegényítésével.

Az elszegényedés a Dadabhái Naoradzsi (Naoroji 1825–1917) és

R.C. Dutt (1848–1909) neve által híressé vált nacionalista gazdaságtörténet témája. Az utóbbi nagy műve, a *The Economic History of India* előszavában kiemeli a mohamedán uralom és a brit uralom gazdasági hatásai közötti lényeges különbséget:

„Minden nép elvárja – s ez méltányosnak látszik –, hogy a hazájában behajtott adók jövedelmét lényegében véve a helyszínen használják fel. Ez így volt India múltjának legrosszabb kormányzatai idején is. A hatalmas összegek, melyeket az afgán és mogul uralkodók hadseregeikre fordítottak, a nagy fejedelmi házaknak és a katonák százazreinek, valamint azok családjainak fenntartását szolgálták. A pompás paloták és emlékművek, melyeket építettek, a fényűzés és pompa, melyben tetszelegtek, mindez az indiai iparosokat, kézműveseket táplálta és támogatta. A nemesek és a hadsereg parancsnokai, subedarok, devanok és kazik, a tisztviselők tömege minden tartományban és minden kerületben követte az udvar példáját; mecsetek és templomok, utak, csatornák és víztárolók tanúskodtak bőkezűségükről vagy éppen hiúságukról. Az adók jövedelmének minden fejedlem uralma alatt – akár bölcs, akár ostoba volt –, a nép látta hasznát és a kereskedelem és ipar számára gyümölcsözött. De a Kelet-Indiai Társaság uralmának létrejöttével változás történt Indiában...”³⁹

Következik egy expozé a híres „drain” elméletéről, mely azonban túl közismert ahhoz, hogy bővebben foglalkozzunk vele.⁴⁰

Maradt a Mogul Birodalom hanyatlása és az angol hódítás közti átmeneti időszak kérdése, amely az angol történetírók jellemzése szerint a véres anarchia ideje volt, s ellentétével csak jobban kiemelte a Pax Britannica jótéteményeit. A nacionalista szemléletben ez az időszak egészen más jelentőséget kap a maratha epizód gyökeres újraértékelése következtében, mely döntő kapcsolatot teremtett a hindu múlt és az újkori nacionalista harc között. Mint a hinduizmusnak a több évszázados mohamedán uralom utáni politikai újjáéledése, a maratha konföderáció a hagyományos hindu királyság reinkarnációjának, ugyanakkor az újkori nacionalizmus előképének tűnik. Így aztán Annie Besant azt írja, hogy „Sivadzszi kormányzatának aprólékos pontosságú szervezete Csandragupta Maurya művére emlékeztet”; „szelleme, célkitűzései, felhasznált eszközei azonosak a mai indiai Nemzeti Párt szellemével, célkitűzéseivel, eszközeivel”.⁴¹ A maratha történelemnek ez az újraértékelése a helyi tudósok munkájának eredménye; ragyogó szintézisét a nagy reformátor, M.G. Ranade (1842–1901) készítette el 1900-ban megjelent *The Rise of Maratha Power* című művében. Ebben a könyvben Ranade a maratha állam születését az angol törté-

nészek, különösképpen Grant-Duff⁴² nézeteivel szembehelyezkedve valódi nemzeti mozgalom eredményeként mutatja be:

„A maratha hatalom fellendülése egy nemzet kialakulásának nevezhető folyamat megindulásának volt köszönhető... Ez egy egész, a nyelvi, faji, vallási és irodalmi kötelékekkel szorosan egybeforrasztott, és összetartozását a közös életmód kerülő útján, mint független politikai egységen keresztül megerősíteni akaró nép felkelése volt. Ez volt az első ilyen jellegű kísérlet Indiában ... Ebből kifolyólag hiányzott belőle a nagy európai népekre jellemző megalapozottság, de kétségtelen, hogy fő vonása az a nemzeti jelleg, mely megkülönbözteti más, hasonló kísérletektől.”⁴³

Más helyen azt írja a maratha konföderációval kapcsolatban, hogy az „egy valódi indiai nemzet kialakulásának” története.⁴⁴

A maratha epizóddal tehát megpróbálják megalapozni a nacionalista mozgalom legitimitását, kapcsolatba hozni azt az utolsó valóban hazai és hindu birodalommal, vagy birodalom-embrióval. A cél a legrégebb idők és az újkori periódus közötti kontinuitás meglétének megállapítása egy formáció: a hindu királyság folytonosságára révén; ez a formáció szakadatlan viszontagságokon ment keresztül, még a mohamedán királyságokat (legalább is Akbar Mogul Birodalmát) is beleértve és végül remélhetőleg egy hagyományos, de egyben modern indiai államban fog testet öltetni. Megfigyelhetjük, hogy az indiai struktúrák bizonyos folyamatosságának egyik fő érvét a faluközösségek alkotják; a fogalmat az angolok teremtették és semmi indiai nincs benne. De erre a pontra majd visszatérünk.

A nacionalista szerzők harmadik fő témája India egysége; nem csupán földrajzi és kulturális, de politikai és történeti egysége is. Ez reakció az angolok olyan irányú törekvéseire, hogy India alapvetően heterogén mivoltát hangsúlyozva az angol hódítás kizárólagos érdeméül tudják be az egy mástól ennyire elűtő területek politikai egységének megvalósítását. A nacionalisták szemében az indiai egység bizonyítéka a birodalmi struktúrák egy nagyjából megállapított terület keretén belüli rendszeres visszatérése. Az ókori India politikai egység-eszményének védelmében a nacionalista szerzők habozás nélkül elég messzire elmentek, ahogy ezt a Lajpat Rai könyvének előszavából vett példa mutatja.⁴⁵ A szerző idéz egy passzust Vincent Smithtől, melyben utóbbi – elismerve India földrajzi és kulturális egységét – tagadja, hogy a földrész teljes politikai egységessítése valaha is megvalósult volna az angolok megérkezése előtt. Smith a maga részéről a meggyőző érvek hiányára támaszkodva zárja ki Asoka birodalmának határai közül a felszíget legdélibb részét. Lajpat Rai szerint nem lehet egy ilyen ki-

zárást csupán valaminek a hiányában megejteni, annak pozitív bizonyítékokra kellene támaszkodnia. Láthatjuk, milyen fontosnak tartják a nacionalisták a politikai egység kérdését.

Rendkívül kényes problémát vet fel e téren a jelentős mohamedán közösség létezése. A nacionalisták alapján véve az indiai nép etnikai egyége mellett szállnak síkra, miután az angolokkal ellentétben a mohamedán hódítók elvegyültek a hindu lakossággal. De ha a mohamedánok nem is számítanak külön fajnak, sok hindu nacionalista szemében más nemzetet alkotnak, miután, ahogy Tilak mondja, „a vallás a nemzeti hovatartozás egyik eleme”.⁴⁶ A hindu nacionalisták többsége ennek ellenére élénken ellenzi a mohamedánok szeparatista törekvéseit; egyesek, mint Bipin Csandra Pal az 1907-ben megjelent *Islam's Contribution to Indian Nationality* című írásában,⁴⁷ egy, a mohamedánok partikularizmusát figyelembe vevő államszövetséget javasolnak, de a kérdés megosztja a nacionalista tábor, felfedve az indiai történelem eme változatának korlátait: hogy nemképes kielégítő módon befogadni, beépíteni a nép vallási megosztottságának alapvető tényét.

Ennek egyik oka kétségkívül az európai modellek túl népies alkalmazása. Mert a nacionalista történelem kidolgozása nagy mértékben a különböző európai eszmeáramlatokból kiinduló indiai ideológusok összefoglaló munkásságának eredménye.

Az európai hatások

Az indiai értelmiség az 1860-as évekig teljesen az angol liberális eszme befolyása alatt állt. Az európai népek mozgalmait és az Európa országait felkavaró különböző eszmeáramlatokat kevéssé ismerték, mert európai munkákból angol fordítás ritkán készült, vagy alig került forgalomba és kevés indiai értelmiségi beszélt az angolon kívül más nyugati nyelvet. Az 1870-es évektől kezdve változtak a dolgok; az indiai értelmiség fogékonyabbá kezdett válni a nagy európai eszmék iránt, nyelveket kezdett tanulni, sőt többet is utazott. Éreztetni kezdte hatását a – főleg német – romanticizmus és segített India értelmiségének, hogy fokozatosan függetlenítse magát az angol liberális példaképek kizárólagos uralmától.

Kezdetben a német orientalista iskola munkái gyakoroltak döntő hatást, mert értelemszerűen Mill bírálatát jelentették. E tekintetben fontos szerepet játszott Christian Lassen (1800–1876)⁴⁸, aki 1847 és 1861

között kiadott Indische Altertumskunde-jában elég pozitívan értékelte a hindu, főleg a buddhista kultúrát. Lassen műve – noha kétségtelenül némi időeltolódással⁴⁹ – ismertté vált Indiában és Millnél jóval nagyobb, részletesebb tudományos képzettsége bizonyára megerősítette az angol történész opponenseit. Sőt az is lehet – bár ez még bizonyításra vár –, hogy Hegel e tanítványának szigorú ítélete az India történetében „negációs tényező”-nek tekintett Iszlámról befolyásolt egyes hindu nacionalistákat. De a legismertebb német szerző kétségkívül Max Mueller volt, a Sacred Books of the East kiadója. Ezek a könyvek sokat tettek Európában India jó híréért. Az orientalisztika németországi és – kisebb mértékben – franciaországi megújulása kiegyenlítette az angol orientalista iskola hanyatlását, s arra ösztönözte az indiai értelmiséget, hogy újból büszke legyen hazája múltjára.

A német romantizmus hatása politikai téren még magát a nemzet koncepcióját is érintette és elvegyült az olasz Risorgimentoéval, melynek 1880 után nagy visszhangja volt Indiában. Valóban erősen elterjedt egy, részben Fichtét és Herdert, részben Mazzinit idéző ultra-romantikus nemzet-koncepció. Megtaláljuk ezt például Bipin Csandra Palnál,⁵⁰ aki Mazzinótól kölcsönzi a nemzetnek „egy nép egyéni jellege”-ként való meghatározását, csupán az „individualitás” kifejezést –, mely szerinte túlságosan magán viseli az Indiának idegen „individualizmus” bélyegét – helyettesíti a német romantikusok kedvelt „Volksggeist”-je egyenes utáztatának tűnő „perszonalitás, személyiség” kifejezéssel. B.C. Pal szerint minden népet egy sajátos „Weltanschauung” jellemez, a (mindig a hindu-indiai kettős értelemben vett) hinduk Weltanschauungját a Nyugat materializmusával ellentétben a szellemi értékek domináló hatása jellemzi. A hindu (vagy indiai) nép ezzel annyira tág meghatározást nyer, hogy már szükségtelen számára olyan jellegű etnikai és területi alapokat keresni, amilyeneket a hétköznapi népek keresnek maguknak. Láthatjuk az eltolódást az itt ügyesen egyesítő romantikus nemzet-koncepcióhoz képest.

Ha ideológiai síkon a német befolyás volt is a döntő, az írországi és olasz modellek politikailag jelentősebbek voltak, s lehetővé tették, hogy az indiai nacionalisták fokozatosan függetlenítsék magukat az angol liberalizmustól örökölt, szigorúan gradualista problematikától s eljussanak a tömegekre támaszkodó nemzeti harc koncepciójához. E tekintetben a döntő befolyást Mazzini gyakorolta; vitathatatlanul ő a 19. század végi és 20. század eleji indiai nacionalisták nagy hőse. Surendranath Bannardzsi egyik első nyilvános felszólalásán dicsőítő beszédet mondott az olasz forradalmárról,

míg Savarkar marathira fordította egyes írásait. Maga Gandhi Hind Szvadász című pamfletjében a nacionalizmus mazzinista koncepciójára hivatkozott,⁵¹ ellenezve egy kizárólagosabban politikai és a társadalmi emancipációval kevésbé törődő garibaldista koncepciót.

Az olasz példa után kétségkívül Írországré hatott leginkább az indiai nacionalistákra, miután Annie Besant személye és a kifejező nevű Home Rule League révén közvetlen kapcsolatba kerültek. A 19. század végétől a nacionalista írásokban egyre több utalást találunk más népek, különösen az osztrák birodalom nemzetiségeinek harcaira; kimutatható tehát bizonyos internacionalista törekvés, annak szüksége, hogy összekapcsolják India harcát más népekével. De azért az indiai nacionalisták történelmi látóköriek kiszélesedése ritkán lépi túl Európa határait. Ritkák a Kínára és Japánra vonatkozó utalások, noha ez utóbbinak Oroszország fölött aratott, 1905-ös győzelme nagy visszhangot keltett. Ezt a még erősen Európa-centrikus képet jól szemlélteti a nagy emberek Lajpat Rai által javasolt kalendárium,⁵² melyben Washington, Cavour, Mazzini, Bismarck, Kossuth, Emmet, Parnell neve szerepel Pratap, Rāmdāsz, Guru Gobind Szing (Singh) Szivadzsi (Sivāji), Tipu szultán és Dzsanszi Ránijáé (Jhansi Rani) mellett.

Egyesek hasonlóságot igyekeznek találni India és az újabban egyesült európai nemzetek történelmi fejlődése között is. Egyes szerzők (Ranade, Annie Besant) nyíltan összehasonlítják a maratha konföderációt Poroszországgal, Piemonttal, Szivadzsi Cavourral és Bismarckkal. Az ezzel járó elképzelés az, hogy ha az angol hódítás közbe nem jön, a Maharashtra lehetett volna a mag, mely körül német vagy olasz mintára létrejön India fokozatos egyesítése. (Elfelejtik, hogy 1763-ban, Panipatban az afgánok és nem az angolok mérték a maratha terjeszkedésre a döntő csapást.)

Bár a nem-angol befolyás egyre jobban érezhető, azért egyes angol szerzőknek továbbra is nagy a visszhangja és még mindig befolyásolják – gyakran döntő módon – a nacionalista gondolkodást. A nagy emberek szerepét hangoztató nacionalista szerzőknél felismerhetjük Carlyle kedvenc romantikus egyéniség-elméletének visszhangját. India története a nacionalisták szemével nézve gyakran egy sor ragyogó, egy-egy kivételes személyiség által híressé tett epizódra korlátozódik. E személyek némelyikét igyekeznek egy Napoleon vagy egy Charlemagne színvonalára emelni; nyilvánvaló a szándék, hogy megmutassák: Indiának is vannak nagy emberei, akik semmiben sem maradnak el az európaiaktól, de nyilvánvaló egyben az angol romantícizmusra jellemző herosz-koncepció hatása is. Ám a legdöntőbb hatású angol eszmeáramlat a faluközösség teoretikusaié volt. Ez alapvetően romantikus áramlat, az előző korszak orien-

talista iskolájának utóda, de legfontosabb képviselői között ott találjuk az összehasonlító szociológia megalapítóját Sir Henry Mainet (1822–1888). Láttuk a „faluközösség” (village community) kifejezés szerepét az ókori hindu politikai rendszer nacionalista rekonstrukciójában. Az tehát, ahogy a nacionalista szerzők felhasználták az angol munkákat, az indiai nacionalista eszmére jellemző fogalomrendszer „túlideologizálási” vagy fokozási folyamatának szép példája. A faluközösség mítosza valójában az angol szellem alkotása, szembesítve egy olyan indiai társadalmi ténnyel, mellyel alig tud mit kezdeni. A mítosz születésére vonatkozóan az olvasó forduljon Louis Dumont egyik jelentős cikkéhez,⁵³ melynek elemzését itt figyelemmel fogjuk kísélni. Figyelemreméltó, hogy a nacionalista szerzők eltúlozták az angol szövegekben – noha különböző fokon – már észlelhető eszményítést. Az angol szerzők, amint azt Louis Dumont megmutatta, csakugyan hajlottak az indiai faluszervezet hierarchikus és egyenlőségellenes jellegének minimalizálására, de nem tagadták teljesen. Az a helyzet, hogy „a 19. század elejének hivatalnokai az egyenlőtlenséget magától értetődőnek vették, vagy legalább is úgy gondolták, hogy természetes és hogy minden társadalomban megtalálható”.⁵⁴ Így esik, hogy mikor R.C. Dutt által sok mindenben követett Elphinstone egy helyen célzást tesz kétféle típusú falusi hűbértartó létezésére, ezt a passzust Dutt a világgért sem idézi, annyira fáradozik a faluközösség szigorúan egyenlőségi jellegének megállapításán, hogy aztán az angol uralom szemére vethesse egy alapvetően demokratikus intézmény elpusztítását.⁵⁵ Ugyanez a felfogás található Bipin Chandra Palnál, aki azt írja, hogy „a családfők... akár a faluközösségben, akár a kaszt-céhekben vagy a felsőbb állami szervezetben mindig egyenlők voltak az egyenlők között”.⁵⁶

Az indiai közösséget elavult formának, egy, az indo-európaiak számára közös régi társadalmi szervezet tanújelének tekintő Maine komparativista elmélete szintén igen erős értelmi eltolódáson ment át. Ranadenak a *Local Government in England and India*⁵⁷-ről írt munkájában szerepel az a gondolat, hogy az indiai közösség eredetileg a többi országokban találhatónál tökéletesebb forma volt; mindez azért, hogy végül bizonyítsa az angolok által végrehajtott helyi közigazgatási reformoknak a helyi „gentry”-re nézve kedvezőbb irányú eltolódását. Más szerzők az intézmények e közösségét az újkori politikai követelések alátámasztására használják fel; ez teljesen ellentétes Maine saját politikai eszméivel; ő éppen azt ajánlotta, hogy az indiai politikai társadalomban ne siettessék az átmenetet a statutumtól a szerződésig.⁵⁸

A faluközösség idealizálásának a nacionalista szerzőknél kettős szerepe van: egyrészt bemutatni az indiai társadalom demokratikus, vagy legalább is nem autoritárius hagyományainak régiségét, másrészt minden szinten elleplezni a hierarchia létezését. Így jutunk el a korszak nacionalistáinak a kasztokkal kapcsolatos különös hallgatásához is. Általában nem vesznek róluk tudomást, vagy ha megemlítik őket, mint Bipin Csandra Pal a már idézett szövegben, beolvasztják a céhbe (innen a „céh-kaszt” különös kifizetése). Hierarchikus jellegét teljesen eltüntetik, egyszerű munkamegosztási jelenséggé, sőt a termelők demokratikus szövetségévé válik. Hogy magyarázható a kasztrendszernek ez az elleplezése? Kétségtől a társadalmi reformoknak arra a nagy vitájára kell hivatkoznunk, mely 1880-ban megmozgatta a nacionalista köröket. Ebben a körben egy egész, főleg Ranade által képviselt áramlat védte azt a gondolatot, hogy Indiában a társadalmi reformnak, azaz bizonyos „barbár” szokások és néhány, a kasztrendszerhez hasonló „archaikus” intézmény eltörlésének kell megelőznie a politikai reformot és a népképviselési intézmények létesítését. Ez ellen az elmélet ellen különösen Telang küzdött,⁵⁹ szerinte a társadalmi reformok csak egyidejűleg megreformált politikai kontextusban bontakozhatnak ki. Telang eszméi elterjedtek s a társadalmi reform bizonyos mértékig „zárójelbe került”, sőt odáig jutottak, hogy védeni és idealizálni kezdték a hagyományos intézményeket, melyeket a reformátorok előző generációja halálra ítélt. Ez a – kétségtől a hindu „revivalizmus” hullámához kötődő – visszafordulás súlyos következményekkel járt az indiai nemzeti mozgalom jövőjére nézve és olyan koncepcióhoz vezetett, mely szerint a kaszt tisztán „gazdasági” intézmény, vagy (a kaszt és a rokonság közti kapcsolat fennállásának tényéből kiindulva) a „magán”-szférához tartozik; a kasztrendszernek a társadalmi és politikai rendszerben elfoglalt központi helyéről elfeledkeztek. Persze ez az „elfelejtés” a nacionalista mozgalmat uraló felső kasztok érdekeinek kedvezett, de számos szerzőnél bizonyos kulturálódást is tükröz: miután az indiai társadalmi tényre gépiesen alkalmazott európai típusú modellbe a kasztrendszert beilleszteni lehetetlen, kivetették a történelemből.

Pedig egyes szerzők megpróbálták, legalább részben, megszabadulni az európai modellektől és igyekeztek megteremteni a nyugati történeti értekezés és a hindu felfogás szintézisét. Szembekerültek az evolúcionizmus hatását erősen magán viselő uralkodó koncepcióval.

Két történeti iskola

Bár a nagy történeti témák közösek minden nacionalista szerzőnél, különbséget kell tenni az evolucionizmust elfogadó és az azt tagadó áramlat között.

Valójában Bankimcsandra arra irányuló kísérletének, hogy összeegyeztesse Herbert Spencer evolucionista filozófiáját a hindu koncepcióval, nem volt folytatása. Így összegezzhetjük a bengáli szerző meglátását.⁶⁰ „A filozófia és a tudomány azt tanítja, hogy a 'társadalom világa' a szervezett élet legmagasabb formája és hogy a 'hazaszeretet' az az érzés, mely lehetővé teszi, hogy az ember felemelkedjék ebbe a világba; másrészt Krisna, a hinduk istene szentesíti a hinduk jogát egy olyan világért való küzdelemre, melyben dharmájuk tökéletesen megvalósulhat. Az indiai nacionalizmus létezése tehát kétszeresen is indokolt, mivel a fejlődés legmagasabb fokán áll, s mivel isten is szentesítette.”

A nacionalista szerzők nagy része kevésbé árnyalt olvasatot készít az evolucionizmusról, s főleg a társadalmaknak a politikai és társadalmi önállósulás felé tartó haladását jegyzi meg belőle. Ők a jövődöbéli, a szellemi és anyagi haladás társításának eredményeként létrejövő aranykort látják. Figyeljük meg a gyökeres szakítást az indiai felfogással, mely szerint az aranykor nem játszódhat egy történelmileg meghatározott jövőben. Az indiai történelem interpretációjában időnként megérezni ezeket az evolucionista eszméket. Bipin Csandra Pal úgy írja le a mogul birodalmat, mint az *a priori* India végső sorsaként elfogadott politikai egyesülési folyamat egy döntő szakaszát; a maratha konföderációt számos szerző a modern nemzet-koncepció úttörőjeként ábrázolja; ebből a szemszögből nézve maga a brit uralom is haladás, mint ahogy azt R.C. Dutt *Economic History of India* című munkájának előszavában is tanúsítja:

„Az angolok, ha nem is teljes elégedettséggel, de legalább is jogos büszkeséggel tekinthetnek Indiában elért eredményeikre. A lehető legnagyobb jót, a békét adományozták India népének. Bevezették a nyugati oktatást, érintkezésbe léptettek egy ősi kultúrájú népet a modern gondolkodással, a modern intézményekkel és étellel. Felépítettek egy közigazgatást, mely igaz, hogy idővel szükségszerűen átalakításra szorul, de azért erős és eredményes. Bölcs törvényeket alkottak, s a többi országokéval egyenértékű, kifogástalan törvényszékeket hoztak létre. Ezek olyan eredmények, melyeket a britek Indiában végzett munkájának minden becsületes szemlélője megcsodál.”⁶¹

Dutt szemében még Indiának az Indiai Társaság rablópolitikája által előidézett s a „drain”-nel folytatódó elszegényedése is valamiféle történelmi baleset, melyet jóvá lehet tenni. Azért bírálja a brit hatóságok gazdaságpolitikáját, mert úgy látja, ellentmondásban áll az angolok általa elismert, haladást terjesztő küldetésével. Mert Dutt, mint sok más, erősen a liberális hatása alatt álló nacionalista szerző, történelmi szükségszerűségnek tartja az angol hódítást. Nagyon jellemző, ahogy Dutt a szipoj lázadást értelmezi az 1907-ben megjelent *History of India*-ban. Az angol szerzőket követve (és Marxot, tehetnék hozzá, bár nem lehet tudni, hogy Dutt olvasta-e), kétségbeesett felkelésnek látja, mely – a történelem uralkodó irányával ellentétes lévén – eleve bukásra volt ítélve. A könyv Viktória királynő 1858. proklamációjának dicsőítésével végződik; szerinte ez bizonyos mértékig India történetének csúcspontja, amennyiben olyan korszakot nyit meg, mely a törvényes uralomé kellett volna legyen.⁶² A proklamáció dicsőítése természetesen az ígéreteiket be nem tartó brit hatóságok ténylegesen követett politikájának leplezett bírálata; a cenzúra miatt egyébként gyakran jelenik meg a nacionalista kritika a múlt egyes személyeinek vagy politikájának dicséretéeként, hogy ezzel jobban kiemelje az adott pillanat vezetőinek álnokságát. A mérsékeltek e bírálatok ellenére pozitívan ítélik meg a brit uralmat és a szélsőségesek azok, akik elsőnek kérdőjelezik meg ezeket a nézeteket. Az evolúcionizmus hatása azonban még náluk is gyakran érezhető. Bipin Csandra Pal olyan indiai történelemelméletet terjeszt elő, melyben a vallási jelenségek is megkapnák jogos helyüket, az India sajátos sorsának tekintett szellemi élet teljes megvalósulását mégis a jövőbe helyezi. Nála az evolúcionizmusnak olyan spiritualista változatát találjuk, mely egyes oldalait tekintve Bankimcsandrához áll közel.

Bár a nacionalista szerzők többségénél nyilvánvaló az evolúcionizmus hatása, azért az európai felfogás bizonyos elemeinek elsajátítása mellett néhányan mégis megpróbálnak hűségesek maradni egyes hagyományos hindu koncepciókhoz. A történelem e partikularista koncepciójának legérdekesebb képviselője egy marathi nyelvű újságíró, Shivaram Mahadeo Parandzsape (Paranjape, 1864–1929),⁶³ Tilak tanítványa, aki *Kal* című lapja szerkesztői cikkeiben (a *Kal* szó marathi nyelven történelmet, időt és halált jelent) elmélkedik a történelemről s egyben képet ad az e tárgyról keveset író Tilak történetfelfogásáról is. Parandzsape nézetei az 1870-es évek végén a Maharashtra antiliberális, keresztényellenes, angolelles szellemi reakciójának légkörében alakultak ki. Ez egyben a maratha múlt újra felfede-

zésének korszaka is, melyben nagy szerepet játszott a tudós, V.K. Radzsavade (Rajawade, 1864–1926). Ezek a körülmények kétségtelenül magyarázatot adnak arra, hogy a történelem központi szerepet játszik Parandzsape gondolkodásában. Történelmi műveltsége elég szokatlan ebben a korban, mert érdeklődése nem korlátozódik az indiai és európai történelemre, hanem kiterjed az amerikai és a kínai történelemre is. Ezt a nagy történelmi műveltséget használja fel a Kal szerkesztői cikkeiben, melyek a célzások mesteri használata révén valóságos lángcsóvaként zúdulnak a brit uralomra. Parandzsape, mint buzgó hindu, India nagyságát teljes egészében annák hindu múltjában látja és a muzulmán uralom szakaszait, még inkább az angol uralomét a hanyatlás és elnyomás korszakainak tekinti. Nem csak azt veti az angol uralom szemére, hogy tönkretette az országot, de azt is, hogy megrontotta a vezető réteget, elvágván őket a hagyományos értékektől.

Írásaiban Parandzsapének két lényeges célkitűzése van: egyrészt el-lensúlyozni az angol oktatásnak az indiai fiatalságra gyakorolt hatását, visszaadván nekik a saját múltjuk iránt érzett büszkeséget, másrészt történelmi példák segítségével terjeszteni a forradalmi mozgalom filozófiáját.

Parandzsape történet-elmélete az imperializmus és a nacionalizmus két alapvető kategóriája közé tagolódik: szerinte a világtörténelem lényege e kettő harcából áll. Az imperializmus az ő meghatározásában eltvelyedés, a természet törvényeinek megsértése: a nemzeti függetlenséget az emberi szellem természetes törekvésének tartja, sőt az éhséghez, vagy az alvásszükséglethez hasonló biológiai ösztönnek nevezi. Az imperializmus megrontja megvalósítóit és lealacsonyítja áldozatait, míg a függetlenségi harc a szellemi megújulás egyik tényezője. Parandzsape szerint az imperializmus és a nacionalizmus elválaszthatatlanul összefügg: az imperializmus szükségszerűen előidézi a nacionalista reakciót, s az végül elpusztítja. Számos példát talál erre India, valamint minden nagy birodalom történetében. Szerinte a nacionalizmus győzelme végső soron elkerülhetetlen. Ezzel a tétellel találkozunk Tilaknál is, ő azonban óva int a forradalmi fatalizmustól és hangsúlyozza, hogy egy ilyen végkifejlet eléréséhez tudatos cselekvés szükséges.⁶⁴

A birodalmak felemelkedésének és hanyatlásának okait kutatva Parandzsape különösen nagy figyelmet szentel a vallási tényezőknek. A val-lás – úgy véli – nagy erejű fegyver lehet az imperializmus elleni harcban, főleg, ha az elnyomottak vallása nem azonos az elnyomókéval, mint India esetében is. A szenvedélyesen keresztényellenes Parandzsape biztató jelet lát a boxerlázasásban.

A birodalmak bukásának összetevői közül Parandzsape kiemeli a zsoldos csapatok felhasználására irányuló törekvést; ezek a csapatok végül mindig fellázadnak, ahogy ezt az indiai szipoj-lázadás is bizonyítja. Elméletet dolgoz ki a természetes határokról is; a birodalmak az ilyen határok túllépésével teszik ki magukat a vereségnek, melyet a rivális birodalmak beavatkozása is siettet. Parandzsape tehát egész elméletet ad elő a birodalmak bukásáról, egy sor átlátszó célzással arra a sorsra, mely a britekre vár Indiában. Magában a témában Gibbon óta egyáltalán nincs semmi eredeti, de a mód, ahogy azt Parandzsape kezeli, eléggé új a korszakhoz képest.

Ezzel az imperializmus-elmélettel párhuzamosan előáll egy, a nacionalista forradalomnak a svájci, görög, észak- és délamerikai példákra alapozott elméletével is. Szerinte a forradalom sikerének feltétele a nemzeti tudat létezése, a rendelkezésre álló emberi erőforrások totális mozgósítása, hit a nemzeti kultúrában és akarat az elnyomás elleni harcra. Az objektív feltételeknek egyáltalán nem tulajdonít fontosságot. India történetében a mongolelles maratha felkelést tekinti a sikeres nacionalista forradalom legjobb példájának. Szerinte az 1857-es lázadás végső bukása ellenére is a követendő utat mutatja.

A történelmet Parandzsape szerint egyedül az igazolja, ha használ a nemzet ügyének. A nacionalista szimbolika megteremtésére irányuló kísérleteihez nagy ügyességgel használ fel bizonyos kifejezéseket és eseményeket. Ilyen módon játszik a „mukti” (a lélek vallási értelemben vett felszabadulása) kifejezéssel, politikai értelmet adva neki. A Delhi-i mondol trón lerombolását, a maharatta portyázók egyszerű fosztogatását az indiai muzulmán uralom végét jelző, erősen szimbolikus akcióként mutatja be. Munkája kísérlet egy erősen idealizált, de az új nemzedéket az elnyomás elleni harcra ösztönző múlt rekonstruálására. Parandzsape ereje abban áll, hogy írásainak elterjedése nem korlátozódik az elnyugatosított értelmiségiek egy szűk körére. Marathi nyelvű lapja eléggé elterjedt és Maharashtra tanult ifjúságának jelentős részéhez közel állt.

Egyes írásai valóságos történetfilozófiává emelkednek, mely a következőképpen összegezhető: Az időről csak mulékony ismeretünk lehet, ugyanez áll a történelemre (szójáték a kal-lal); a történelem megértése alapvetően szubjektív folyamat, bár ez a szubjektivitás bizonyos mértékben ellenőrizhető a történelmi anyag természetének megfelelő tudás által. Amít mi történelemnek nevezünk, csupán megfigyelt történések áradata, s a történelem nem lehet valóban tudományos jellegű, bár bizonyos sza-

bályokat meg lehet határozni a történelmi anyagok hasznosítására. Parandzsape a történelmet ciklikusan és nem lineárisan fogja fel; szerinte a történelem szükségszerűen megismétli önmagát, mert alá van vetve az élet örök és megváltoztathatatlan törvényeinek. Látható, mennyire igyekszik a hindu idő-felfogást és a fejlődés tagadását a történelemre alkalmazni.

Parandzsape koncepciói hatással voltak számos marathi szerzőre, különösen Savarkarra, aki a *The Indian War of Independence*-ben hozzáfogott az 1857-es lázadás szabályszerű rehabilitációjához; ennek köszönheti a kitiltást és a rendőrség zaklatásait. Savarkar alkotta meg az 1857-es lázadás, mint „szabadságharc” mítoszáét; ez a mítosz a tudományos cáfolatok ellenére is nagyon népszerű még Indiában.⁶⁵ Szerves összefüggést teremt a felkelés és a nacionalista mozgalom között, holott eddig a lázadás témája gyakorlatilag tabu volt. Műve vitathatatlanul a forradalmi maratha történeti iskola csúcspontja, melynek életképessége kétségkívül azzal magyarázható, hogy Maharashtarában maradtak fenn legtovább (1818-ig) a hazai politikai intézmények, s itt voltak a legkiirthatatlanabbak a nemzeti hatalom emlékei. De erőfeszítései ellenére, hogy hű maradjon a sajátos hindu felfogáshoz, még ez az erősen nyugatellenes iskola sem mentes az európai hatásoktól. Állhatatos ragaszkodása a háborúnak a nemzeti tudat kialakulásában játszott szerepéhez Treitschke koncepcióit tükrözi, radikális iszlámenessége pedig talán Lassenét. Erősen rányomja bélyegét az indiai nacionalizmus egy teljes áramlatára, mindazonáltal marginális marad, mert Gandhi és az 1920 utáni főbb nacionalista vezetők közelebb állnak a liberális koncepciókhoz.

Összefoglalásul hangsúlyozni kell, mennyire fontos az indiai nacionalista ideológia megteremtésében egy történelmi koncepció kidolgozása, de egyben rá kell mutatni annak fonák hatásaira is. India esetében a nemzetnek valóban nem voltak pontosan meghatározott etnikai, nyelvi, vagy területi bázisai, kulturális egységét pedig megkérdőjelezte a hinduk és a mohamedánok közötti fokozódó ellentét; a nacionalista ideológusok különösen sürgető feladatává vált tehát a nagy, egységesítő mítoszok megteremtése. Egy ilyen *par excellence* historicista században, mint amilyen a 19. század volt, természetes, hogy a történelemtől várják el e mítoszok megalkotását. A nacionalista történelem kidolgozása annál is sürgetőbb volt, mert a britek Mill és követői munkáit háborús gépezetként fordították a születő nacionalizmus ellen. A nacionalista szerzők tehát munkához láttak, s egy elég szűkös anyag alapján sikerült a nagy erőmutatvány, a nemzeti történelem egy összefüggő változatának létrehozása. De e célból

kénytelenek voltak a komparatív módszer használatához folyamodni, ami oda vezetett, hogy Indiát egy alapvetően evolúcionista európai történeti modell öntőformájába eröltették, s az nem mindig számolt az indiai társadalmi jelenségek sajátosságaival. Felhasználva bizonyos európai munkákat, kidomborítva azok eszményítő jellegét, hozzáfűzve saját, gyakran ösztönös megérzésen alapuló felfedezéseiket, tartós mítoszokat hagytak a következő nemzedékre: a hindu alkotmányos királyság és annak szükség-szerű következménye, a falusi demokrácia és autarkia mítoszáét, valamint India egykori politikai egységéét. Ezek a mítoszok, melyeket Gandhi beépített hatalmas új-hindu látomásába, s melyeket beszédei terjesztettek, az indiai tömegek politikai műveltségének szerves részévé váltak és igen nagy mértékben hozzájárultak az angolelles politikai mozgósítás sikeréhez, mely végül a függetlenséghez vezetett. De nem elégedhetünk meg az ideológia szerepének funkcionalista szemléletével, elhanyagolva a hosszú lejáratú fonák hatásokat, melyeket ezeknek az ideológiai konstrukcióknak széleskörű elfogadása teremtett. Valójában az indiai társadalmi összefüggések, különösképpen a mezőgazdasági viszonyok valódi természetét és az indiai társadalom különféleségét igyekeztek elrejtteni. A nacionalista történelem, mely fő vonásaiban már 1920 után felrajzolódott, még ha a következő periódus nacionalista történészei finomították is az egyes pontokat, kétség-telenül segítette az imperializmus elleni tömörülést (noha India megosztása nem volt elkerülhető), de figyelmen kívül hagyva a vallási megosztás és a kaszttrendszer által felvetett problémákat, nem mozdította elő azoknak a nehézségeknek a világos felismerését, melyekkel a ma Indiája szembekerül abbéli törekvésében, hogy korszerűsítsen egy, a változásnak különösképpen ellenálló társadalmat.

Jegyzetek

1. A történelmi hagyományok hiányára a régi Indiában lásd pl. *M. Biardeau*: L'hindouisme. Anthropologie d'une civilisation. Párizs, 1981. Az egyetlen ókori krónika, mely eljutott hozzánk, a Rājataranginī vagy Kasmiri Krónika. Lásd *A. I. Bas-ham*: The Kashmir Cronicle, in: *C. H. Philips* kiad. *Historians of India, Pakistan and Ceylon*. London, 1961. 57–65.
2. Főbb művek ebből az iskolából *H. C. Raychaudhuri*: The Political History of Ancient India. Kalkutta, 1923.; *K. P. Yayaswal*: Hindu Polity. Kalkutta, 1924.; *R. K. Mookerji*: Harsha. London, 1926.; *H. C. Ojha*: Rajputānākā-itihāsa. Benares, 1925–1941. Egy általános clemzésre vonatkozóan lásd *R. Thapar*: Interpretations of Ancient Indian History. in: *Ancient Indian Social History*. Delhi, 1978. 1–25.

3. *James Mill*: History of British India. 2. kiad. 1820. London, II. köt. 135. idézve: *E. Stokes*: The English Utilitarians and India. c. munkájában, Oxford, 1959. 53.
4. *Mill*: History, II. köt. 166–167. idézve *E. Stokes*: The English Utilitarians. 54. A fordítás, mint a cikkben idézett többi passzusé is, *C. Markovits* munkája. Cso-dálkozunk, hogy *Mill* művét még soha nem fordították le franciára.
5. Sir William Jonesről lásd *S.N. Mukherjee*: Sir William Jones. A Study in Eighteenth Century British Attitudes to India. Cambridge, 1968.
6. Smithről lásd *A.L. Basham*: Modern Historians of Ancient India. in: *Philips*: Historians of India... 260–293., különösen 266–274.
7. A bengáli reneszánszról lásd egyebek között *S. Sarkar*: Bengal Renaissance and other Essays. Delhi, 1970.; és *D. Kopf*: British Orientalism and the Bengal Renaissance. Kalkutta, 1969.
8. *D. Kopf*: British Orientalism. i. m. 263.
9. Idézve bengálból angolra fordítva, in: *T.W. Clark*: The Role of Bankimcandra in the Development of Nationalism. in *Philips*: Historians of India... i. m. 429–445.
10. Például in *Mrinali*, kiad. 1869.
11. A *Specches of Babu Suredranath Banerjea*. 1876–1880. Kalkutta, 1880. Újra bemutat. in: *E. Kedourie*: Nationalism in Asia and Africa. London, 1970. 225–244.
12. *Kedouire*, 226.
13. A bárdikus költemények történelmi értékéről lásd *C. von Fürer-Haimendorf*: The Historical Value of Indian Bardic Literature. in *Philips*: Historians of India..., 87–93.
14. *Kedourie*, 230.
15. uo. 235.
16. uo. 238.
17. uo. 241.
18. *Bipin Chandra Pal*: Writings and Specches. I. köt. Kalkutta, 1958. 37–41.
19. uo. 37.
20. uo. 37.
21. *V. Savarkar*: The Indian War of Independence. London, 1909.
22. uo. 1.
23. Lásd *J.H. Voigt*: Nationalist Interpretations of Arthacastra in Indian Historical Writing. in: *S.N. Mukherjee*: The Movement for National Freedom in India. St. Anthony's Papers, 18., Oxford, 1966. 46–66.
24. *K.P. Jayaswal*: Introduction to Hindu Polity. The Modern Review, Kalkutta, 13. köt. 1913. 535–541.; 664–668. és 14. köt. 1913. 77–83.; 288–291. Idézve in *Voigt*, 52. A témára az 1924-ben megjelent könyvben visszatért és rendszerezte.
25. *A. Besant*: A Bird's eye View of India's Past as the Foundation for India's Future. Madras, 1. kiad. 1915.
26. *Lajpat Rai*: Young India. New York, 1916. 1. kiad. (2. indiai kiad. Delhi, 1965.)
27. *Annie Besant*, i. m. 4.
28. *Lajpat Rai*, i. m. 73.
29. *K.T. Telang*: Select Writings and Speeches. Bombay, 1916. II. köt.
30. *Lajpat Rai*, i. m. 74.
31. *Kedouire*, 238.

32. Az aranykor-mítosz modern és tudományos változatára lásd *A.L. Basham*: *The Wonder that was India*. London, 1954. Francia fordításban: *La civilisation de l'Inde ancienne*. Párizs, 1976.
33. *B.C. Pal*, i. m. 39–40.
34. *Louis Dumont*: *La civilisation indienne et nous*. Párizs, 1975. 59–61.
35. uo. 58–59.
36. *Congress Presidential Adresses 1885–1935*. Madras, 1935. 489.
37. *B.C. Pal*, i. m. 40.
38. *Lajpat Rai*, i. m. 77–80.
39. *R.C. Dutt*: *The Economic History of India under Early British Rule 1757–1837*. I. köt. London, 1956. 8. kiad. előszó az 1. kiad. XII.
40. Az első nacionalisták közgazdasági nézeteire, különösképpen a „drain” elméletre lásd *B. Chandra*: *The Rise and Growth of Economic Nationalism on India*. Delhi, 1966.
41. *A. Besant*, i. m. 36.
42. *A History of the Mahrattas*. szerzője (Kiad. 1825)
43. *M.G. Renade*: *The Rise of the Maratha Power*. Bombay, 1900. 6.
44. uo. 7.
45. *Lajpat Rai*, i. m. 34–35. A 36. oldalon azt írja: „In fact I maintain that fundamentally India has been a nation for the last 2000 years ...”
46. *Tilak*, beszédek, *On the Greatness of Hinduism*. elhangzott Benaresben, 1906. január 3.-án és megjelent a *Speeches of Tilak 1889–1918*. Madras, évsz. nélkül, 66.
47. *B.C. Pal*, i. m. 42–57.
48. Lassenről lásd *A.L. Basham*: *Modern Historians of Ancient India*, in: *Philips*: *Historians of India*. 261–266.
49. Lassen egy passzusát egy indiai tudományos lap 1922-ben lefordította angolra, eszerint – az ilyen idegen nyelvű fordítások igen ritkák lévén – a mű bizonyos mértékben régóta ismert volt. *Ism. Basham*, 262.
50. *B.C. Pal*: *Indian Nationalism: Hindu Stand-Point*. in: *Speeches and Writings*, 63–90. különösképpen 68–69.
51. *Gandhi*: *Hind Swaraj*, Ahmedabad, 1938. 48–49.
52. *Lajpat Rai*, i. m. 40.
53. La „communauté de village” de Munro à Maine. in: *La civilisation indienne et nous*. 111–141.
54. *Louis Damont*, 121–122.
55. uo. 122. 2. sz.
56. *B.C. Pal*, i. m. 40.
57. *M.G. Ranade*: *Essays on Indian Economics*. Bombay, 1899. 216–243.
58. *E. Stokes* elemzése alapján a *The English Utilitarians*-ban, 313.
59. *Telang*: *Must Social Reform Precede Political Reform in India?* in: *Select Writings and Speeches*, I. köt. 259–268.
60. *T.W. Clark* szerint, in: *Bankimchandra ...* 435.
61. *R.C. Dutt*, i. m. VIII.
62. *R.C. Dutt*: *A Brief History of Ancient and Modern India*. Kalkutta, 1907.
63. Parandzsape történelmi felfogásának elemzését *B.G. Gokhale*-tól vettük: *Shivaram*

Mahadeo Paranjape. Nationalism and the Uses of the Past. in: *Journal of Indian History*, XLVIII. köt. II. 1970. aug. 259–274.

64. 1916. június 1.-én Tilak egy Ahmednagarban mondott beszédében kijelentette: „It will be seen from the condition of the word today that England will have some day or other to give liberty to the provinces and countries forming parts of the Empire under its control. This thing is to take place some day. It must take place. But, if you do not anything, then only it will not take place”. Marathiból ford. és kiad. in: *Tilak's Speeches on Home Rule*. Benares, 1917. 72.
65. Az 1857-i lázadással kapcsolatos két nézőpontot lásd *R.C. Majumdar: The Sepoy Mutiny and the revolt of 1857*. Kalkutta, 1957. és *S.N. Sen: Eighteen Fifty-seven*. Delhi, 1957.